

A LÁBAK OLLÓI

A lábak ollói metszette fényhasábok
a lendülő karok kuszálta tér
a levegőnek lassu gyűrűzése
amint nyújtózva lustán partot ér
a láthatatlant a fák mint a hagymát
felaprítják s mint a hal husát
a szelet hosszú szeletekre hasítják
és úszóhártya feszül két vékony ág
között: a nyúlós levegő
s hogy szarva nőjön, dörzsöli a törzshöz
ólom-fejét a serdülő idő

Kovács Ilona

EGY EMLÉKIRAT KALANDJAI

Casanova visszaemlékezéseinek kiadástörténete

„Habent sua fata manuscripti”

A kéziratoknak legalább annyira megvan a maguk sorsa, mint a könyveknek, és néha a kézirat egészen úgy jár, mint a gazdája. Casanova szívből szerette a kalandokat, izgalmasan szeretett élni, talán nem véletlen, hogy kéziratainak is kijutott az elképesztő kalandokból.

Lássuk előbb – vázlatosan – a makacs tényeket. Casanova (Giacomo Girolamo CASANOVA, saját maga alkotta „nemesi nevén” SEINGALT lovag) 1725 áprilisában született Velencében vándorkomédiások gyermekeként, és 1798 júniusában halt meg a csehországi Duxban (Duchcív) mint Waldstein gróf könyvtárosa. A közben eltelt hetvenhárom év alatt sok mesterséget kipróbált, sőt kitalált (csak a rendszeres munkát nem bírta), sok izgalmat keltett maga körül, rengeteget utazott és tanult, majd amikor már rosszabbul kezdett menni a sora, elszegődött Waldstein grófhhoz könyvtárosnak. A duxi kastélyban sajnos bőven volt ráérő ideje, és a magány meg az öregedés ellen az irodalomban keresett gyógyírt: nekifogott régóta eltervezett, szorgos gyűjtőmunkával megalapozott főműve megalkotásának, megírta az ÉLETEM TÖRTÉNETÉ-t. A szélhámósokat értékük alatt kezelő utókor szeretné úgy beállítani, hogy Casanova jobb híján, szükségből, szinte véletlenül lett önéletrajzíró, és talán nem is érdemel ekkora felhajtást sem az Élete, sem annak Története – de nincs mit tenni: Thomas Manntól Schnitzlerig mindenki róla mintázta meg a Nagy Szélhámost, Krúdy Szindbádjáról vagy Szentkuthy Casanovájáról nem is beszélve. Azt, hogy Casanova nem véletlenül

lett író, sőt hogy nem is önéletírása avatta íróvá, könnyű bizonyítani, mert az EMLÉKIRATOK mellett hatalmas irodalmi életművet alkotott, egész életében gondosan őrzött-gyapartított feljegyzései (az ún. kapitulárék, franciául „capitulaires”), amelyekről semmilyen utazás során sem vált meg soha, ékesen tanúsítják, hogy tudatosan készült a Mű megírására, a duxi magány csak az eszményi feltételeket biztosította a régi terv megvalósításához. Számos filozófiai és szépirodalmi munkája közül több már életében megjelent (így sok egyéb mellett az ÓLOMBÖRTÖNBELI SZÖKÉS TÖRTÉNETE 1788-ban, vagy ugyanabban az évben az ICOMASÉRON című terjedelmes utópikus regénye), valamennyi még ma sincs kiadva. A hírhedt kalandor szerteágazó és igen érdekes írói-gondolkodói-politikusi tevékenységének felmérése izgalmas feladat lenne, de mindmáig van egy lényeges akadálya: az utókor nem veszi komolyan Casanovát, mert csakugyan kalandor és szélhámos volt. Márpedig erkölcsileg kétes egyén hogy lehetne nagy író? Legújabbban néhány vakmerő lélekbúvár és neurobiológus megpendítette már, hogy Casanovát érdemes lenne írószámba venni, de a komoly irodalomtörténetírás nehézkesen reagál az ilyen kihívásokra. (François Roustang és Jean-Didier Vincent kiváló Casanova-könyvei, illetve Chantal Thomas nagyszerű tanulmánya: CASANOVA, UN VOYAGE LIBERTIN, Denoël, 1985, mindmáig a legjobb értékelések a író-kalandorról.) Magam is csak arra vállalkozom most, hogy az EMLÉKIRATOK kéziratának kalandos életrajzát felvázoljam, hiszen magyarul alig van Casanova-szöveg, az is hamis, vagy félrevezetően van megrostálva-átírva. Igaz, hogy franciául sem volt valami könnyű hozzájutni a jó szövegekhez, voltaképpen 1993-ig, a párizsi Laffont Kiadó nagyközönségnek szánt népszerű sorozatában megjelentetett Casanova-memoárokig közönséges halandó nemigen olvashatta az eredeti változatot.

A levelezésből tudjuk, hogy az ÉLETEM TÖRTÉNETE (HISTOIRE DE MA VIE, népszerű nevén EMLÉKIRATOK, azaz MÉMOIRES) első változata már 1793-ban készen állt, de élete hátralevő öt évében Casanova még sokat változtatott a kéziron. Hogy befejezte-e egyáltalán a művet, arról megoszlanak a vélemények, mert a visszaemlékezés nem követi végig az egész életutat: 1774 nyarával megszakad a mese, vagy befejeződik az ÉLETEM TÖRTÉNETE... Mindenesetre 1793-tól sokan tudtak az emlékirat létezéséről, sőt többen olvasták is a kéziratot, mint például Casanova nagy barátja és pártfogója, De Ligne herceg, aki be is számol benyomásairól. (De Ligne herceg ajánlotta be Casanovát unokaöccséhez, Waldstein grófhhoz, amikor az öregedő kalandornak már megélhetési gondjai támadtak.) Ennek ellenére egészen a XX. század második feléig, 1960-ig kellett várni, hogy a mű hiteles szövege végre megjelenjék, holott tudjuk, hogy a kézirat együttes már nem sokkal a szerző halála után a lipcsei Brockhaus Kiadó tulajdonába került. A kézirat lappangásának, legendaalkotó képességének és hanyattatásainak története maga is kész regény, ezt próbálom meg itt röviden összefoglalni.

Az iratcsomó sorsa lépésről lépésre követhető, Casanova betegségétől, majd halálától kezdve. Tudjuk, hogy a nagybeteg író-kalandort 1798 májusában meglátogatta unokaöccse, bizonyos Carlo Angiolini, aki meg is várta a nagybácsi halálát (1798. június 4.), majd hóna alatt az összes fellelhető kézirattal sietve távozott Duxból. Az Angiolini család igyekezett pénzt csinálni az iratokból, és 1820-ban az egész hagyatékot eladta a lipcsei Brockhausnak. Innen kezdődnek az igazi furcsaságok a kéziratcsomó körül, mert a kiadó ahelyett, hogy azon nyomban piacra dobta volna a már jócskán kénkőbűzt árasztó, gyanús legendákkal övezett művet, gondosan elzárta az egészet a páncélszekrényébe, és várt. Két év múlva adott először közre valamit, de nem a francia eredetit, hanem annak valamiféle kivonatos, németre fordított-átírt elegyét, amit a szakirodalom úgy ismer, mint a „Schütz-féle változatot” (1822–28, Lipcse, Brockhaus).

Mielőtt bárki előtt felrémlene a Karinthy-féle műfordítói módszer, jelzem, hogy a nagy sikerre való tekintettel azonnal beindultak a kalózkiadások, amelyekben megpróbálták a német Schütz által átszabott szövegből kivonatolni az eredeti francia ízeket, hogy mekkora sikerrel, azt senki sem tudhatta, hiszen a kéziratok továbbra is ott raboskodtak a maguk Ólombörtönében, Lipcsében. Brockhaust azonban bosszanthatta a kalózok sikere, ezért az óriási érdeklődésre való tekintettel merész lépésre szánta el magát: megbízott egy saját kalózt, hogy szalonképesítse a francia változatot, mivel – úgy látszik – az eredeti kinyomtatása valamiért szóba sem jöhetett. Kerestek hát egy derék francia tanárt, egy Jean Laforgue nevű lovagot, aki a lipcsei Katonai Akadémián oktatott, hogy írja át Casanova szövegét, majd ezt az „eredetit” kezdték közölni kötetenként 1828 és 1838 között. Hogy ez az ún. Laforgue-féle változat mennyit és mit változtatott a titkosított kéziraton, azt mindaddig nem lehetett tudni, amíg az eredeti egyszer megícsak ki nem szabadult a páncélszekrényből. Sokféle Casanova-kiadás látott napvilágot a XX. században is, egészen addig, amíg végre 1960-ban a Brockhaus a francia Plon Kiadóval együttműködve ki nem hozta az „igazi” Casanovát (Brockhaus–Plon, 1960–62). Ekkor viszont az történt, hogy a várva várt hiteles szöveg a kis példányszám és a hihetetlenül nagy érdeklődés miatt szinte azonnal eltűnt a könyvpiacról, tudósok és könyvgyűjtők csemegéje lett belőle. Végül a párizsi Laffont Kiadó szórta a nép közé a legendás művet, amikor 1993-ban felvásárolta az összes Casanova-szöveg összes fellelhető jogát, és az óriási példányszámú, viszonylag olcsó *Bouquins*-sorozatban kihozta az ÉLETEM TÖRTÉNETE hiteles szövegét jegyzetekkel, dokumentumokkal és tanulmányokkal. (Casanova: HISTOIRE DE MA VIE, texte intégral du manuscrit original, tomes 1–3., suivie de textes inédits; a kötetet gondozta Francis Lacassin és Helmut Watzlawick, Párizs, 1993.) A történet egy fejezete ezzel lezárul, bár számos újabb itt kezdődik, az eddigiek kihagyott epizódjairól nem szólva. Az átugrott kalandok közül csak egy mutatóba: érdekes módon éppen az 1960-as „jó” kiadás előtt jelent meg a Gallimard híres klasszikusoknak fenntartott, bibliapapíros sorozatában, a *Pléiade*-ban a rossz szöveg rossz jegyzetekkel! Nem véletlen, hogy 1958–60 között* a Brockhaus hagyta, hogy jeles kiadótársa a Laforgue-féle változatot nyomtassa ki Roger Abireched erősen vitatható jegyzeteivel, miközben már készen álltak a hiteles szöveg közzétételére! A Gallimard piaci és presztízsvesztését nem részletezem, a történet politikai hátterét azonban érdemes lesz egyszer szintén megírni.

Magyarul persze csak a rossz szövegek ismertek valamennyire, mivel az egyetlen teljesnek hirdetett Casanova-fordítás még a múlt századból való (1873–75, huszonkét kötetben, hamis lipcsei impresszummal), ez tehát nem készülhetett a hiteles kéziratok alapján. Ettől eltekintve is rossz a fordítás, de ráadásul még nem is igen található meg. A közgyűjteményekből többnyire ellopták (az Országos Széchényi Könyvtárból például), könyvkereskedői forgalomban ritka, tehát úgy rossz, ahogy nincs. A többi magyar Casanova-szöveg is hasonló mértékben minősíthető hitelesnek vagy jónak, már ha egyáltalán hozzáférhető. Azt, hogy miért és hogyan hamisították a „magyar Casanovát”, külön fejezetben szeretném tárgyalni, előbb azonban érdemes röviden áttekinteni, hogy miért és mitől óvták ilyen elszántan a szegény olvasót, hogyan viszonyultak a kalózkiadások – köztük a hitelesített kalóz, Laforgue változata – az eredeti kéziratokhoz, és hogyan gerjesztette mitikus méretűvé a sok hamisítás a Casanova-legendát.

* I. kötet: 1958, II.: 1959, III.: 1960.

„Huncut, aki rosszra gondol”

Mulatságos bepillantani a cenzorok és hamisítók lelkivilágába. Akár politikai megfontolások, akár erkölcsi-szexuális indítékok vezérlik a cenzort, törvényszerű, hogy rosszabbra gondol, mint maga a szerző, és ez előbb vagy utóbb, többnyire utóbb, mindig kiderül.

Szívem szerint teljes terjedelmében ideiktatnám Szörényi László idevágó delfinológiai alapművét, a *2000* című folyóiratban 1989-ben több folytatásban közreadott *ARS MUTILANDI HUNGARICÁ*-t. A szövegcsontkítás magyar gyakorlatáról és tanulságairól szóló elméleti tanulmány (és antológia) szépen illik Casanovára is, ám a szövegcsontkítás nem kizárólagosan magyar hajlam és szenvedély, más, boldogabb nemzetek is gyakorolják történelmük által megszabott különféle esetekben és időkben. Ezt az egyetemesnek mondható jelenséget a Casanova-hamisítások hosszú és tanulságos története ragyogóan szemlélteti. Kezdjük a német és francia nyelvterülettel, illetve mindjárt az egyik főszereplővel, Laforgue lovaggal! Mivel Brockhaus elsősorban nyelvileg akarta átnézteni a birtokában lévő kéziratot, legalábbis ez volt a hivatalos indok (kényelmes alibi a nyelvhelyesség más, kínosabb indokok elősorolása helyett), a drezdai Jean Laforgue (1782–1852) eszményi átírónak látszott; franciatanár lévén, nyelvhelyességi szempontjait rutinosan érvényesíthette a velencei szerző franciaságán. Emellett erkölcsös, megbízható személy hírében állt, bár politikailag balosabbnak bizonyult a „reakciós” Casanovánál. Laforgue tehát megkapta a kéziratot 1825-ben vagy 1826-ban, és legalább 1830-ig nála is maradt, miközben rejtélyes módon több fejezet elveszett az eredetiből (ezek Laforgue-féle változata megjelent nyomtatásban), és mindmáig nem is került elő.

Laforgue alaposan átdolgozta a művet, nemcsak nyelvi vagy stilisztikai téren, hanem politikai szempontból is, de itt épp az ellenkezőjét hajtotta végre a szövegen, mint általában a cenzorok: kiirtotta a szövegből Casanova túl maradi, Régi Rend-párti elmékedéseit, és jakobinus szellemű megjegyzéseket írt a helyükbe. Szórakoztató filológusi feladat a Laforgue-változat módszeres egybevetése az eredetivel, de terjedelmi okokból még senki nem végezte el teljességre törekvően. Csemegézni azonban így is könnyű a nagy fogásokat ígérő vadászterepen, akár politikai, akár morális-erotikus átírásokat vesz célba az olvasó. Lássuk előbb a politikát, aztán az erkölcsöt és a nyelvhelyességet! Politikai eszméit tekintve Casanova megrögzött „parvenu”, a Régi Rend életstílusának és társadalmának lelkes híve (és vámszedője). Ő ugyan minden téren igen bonyolult alakzatokat követve járja piruettjeit, de durván egyszerűsítve mégis elmondható, hogy a francia forradalom eszméinek esküdt ellensége volt. XV. Lajos (Louis le Bien-Aimé) barátja, kerítője és talpnyalója, Nagy Frigyes és más uralkodók kíséretében hivalkodó udvaronc lévén, nemigen értékelhette Robespierre és Saint-Just forradalmi eszméit. Imádta az élvezetek minden kifinomult formáját, az ágy, az asztal és az íróasztal összes gyönyörűségét igyekezett művelni, hogyan is ne gyűlölte volna a forradalmat, amely el akarta pusztítani az ő világát, lerombolni a templomokat, amelyek sötétjében oly izgalmas kalandokat élt át, lefejezni a királyokat, akiknek asztalánál ő nagy sikereket aratott, és új, szürke rendet akart meghonosítani mindezek helyett?! A csipkében-bársonyban hivalkodó Seingalt lovag kellőképpen megvetette a plebszt, amelyből származott, bár az istenadta nép lányainak szépségét rongyokban is tudta értékelni... Elég az hozzá, hogy emlékirataiban csak rosszat mond a francia forradalomról, amelyet ráadásul idegen földön, már öregen és betegen élt meg – a Régi Rendet viszont, amelynek nem egy ízben áldozata volt, nem győzi dicsőíteni.

Képzeltetni a derék Laforgue lovag dilemmáját, aki gyökerestül kiirtotta a szövegből az olyan felkiáltásokat, mint „...*hová túntél, királyi elfogatóparancsok boldog ideje!*” („...*heureux temps des lettres de cachet, tu n'es plus...*” Brockhaus–Plon, 9. kötet, 305. o.) Sok szép példát lehetne hozni a politikai hamisítás e furcsa változatára, de van egy anekdota az EMLÉKIRATOK-ból, amelyet a Casanova-szakértők szívesen idézgetnek, mert jól érzékelteti hősünk viszonyát a politikához és a történelemhez. Casanova éppen Franciaországban tartózkodott Damiens, XV. Lajos merénylőjének kivégzésekor, és mint-hogy nem akart soha semmilyen érdekességből kimaradni, bérelt egy „ablakot” a ceremónia színhelyén. Mint tudjuk, a merénylő alig tett kárt a királyban (épp hogy megkarcolta egy késsel 1757 januárjában), mégis szörnyű kegyetlenséggel végezték ki: többórás kínzás után felnégyelték. A szemtanúk leírása szerint iszonyú volt nézni-halálni a szerencsétlen kínjait, Casanova azonban itt is ügyesen megoldotta a kényes helyzetet. Nem maradhatott ki persze a szenzációból, de a „láttam is meg nem is” módszerével bölcsen végigmulatta a nehéz órákat. Bérelt ugyan egy jó rálátást biztosító lakást, de nem tülekedett túl közel az ablakhoz: udvariasan előreengedte a hölgyeket meg egy Tireta nevű barátját, aki szintén híres kalandor volt, és aki egész idő alatt diszkrétan összefonódott az előtte álló hölgygel. Casanova néhány lépés távolságból kíváncsian figyelte a többórás szerelmi játékot, többnyire a háttérben maradva, s így sikerült a barbár kivégzés látványából kimaradnia, a távoli hangok pedig aláfestő zenéjét képezték a közvetlenül a szeme előtt zajló szerelmi duettnek. Könnyű elképzelni, mi maradt ebből az izgalmas libertinus jelenetből a Laforgue-féle fertőtlenítés után! Lefordítani szinte lehetetlen azt a stílusbeli különbséget, ami Casanova fordulatos, közvetlen, párbeszédes-beszédes, olasz kifejezésekkel előadott, pikáns, de soha nem trágár meséje és a Laforgue-féle egyneműsített, unalmasan konvencionális, klasszikusan korrekt (a XVII. századi francia normáknak megfelelő), de sandán célozgató szövege között feszül. Mégis megpróbálom egyetlen részleten szemléltetni, hogyan vonja ki az ízeket-szagokat Laforgue Casanova élvezetes szövegéből. Casanova azzal kezd, hogy Tireta kénytelen volt az előtte álló hölgy ruháját felhajtani, nehogy rálépjen, ami teljesen érthető. „*De aztán, lornyonnal már láttam, hogy túl magasra hajtotta fel [a ruháját], és mindjárt eltökéltem, hogy sem barátom mesterkedését nem szakítom félbe, sem XXX-nét nem hozom zavarba, úgy helyezkedtem hát el szívem hölgye mögött, hogy nagynénje biztosra vehesse, egyikünk sem látja, mit művel vele Tireta. Két teljes órán át hallottam a ruhazizegést, és mivel igen mulatságosnak találtam a dolgot, egyszer sem hágtam át a magam szabta törvényt. Leginkább Tireta nagy étvágyát csodáltam, jobban, mint a merészségét, mert bátorságban én is sokszor felvettem vele a versenyt.*” (Brockhaus–Plon, III/55–56.) Hogy fest ugyanez a részlet Laforgue iskolás modorában? Annál szembetűnőbb a különbség, mivel ezúttal csak igen keveset írt át a szó szoros értelmében, mégis sikerült kivonnia az eredeti szöveg minden savát-borsát, és ellaposítania a sikamlós helyzetet: „*Tireta mögött [vagyis a nagynéni, XXX-né mögött] talált helyet magának, és óvatosan felhajtotta a ruháját, nehogy rálépjen; ez persze a dolgok rendjéhez tartozott, de hamarosan, amint egy önkéntelen mozdulattal közelebb kerültem hozzájuk, észrevettem, hogy Tireta túlzott óvatossággal járt el, és mivel nem kívántam félbeszakítani őt, sem pedig a hölgyet zavarba hozni, elfordítottam a fejemet, és természetesen úgy helyezkedtem el, hogy szép barátném semmit se láthasson; ez megnyugtatta a nagynénit. Két órán át hallottam neszeket, és mivel mulatságosnak találtam a dolgot, kitaratóan egy helyben maradtam egész idő alatt. Magamban nagyobb csodálattal adóztam Tireta nagy természetének, mint a merészségének, de legjobban a hitbuzgó nagynéni dicséretes belenyugását csodáltam.*” (Pléiade, II/59.)

Hová tűnt a vidám kukkolás lornyonnal, a ruha egyértelmű feltűrése, a ruhaigazítás és mesterkedés erotikus jelentése, a saját bravúrokra való büszke hivatkozás? És ami végképp lefordíthatatlan, az élvezetes részletekkel együtt semmivé vált Casanova meg-megbicsakló, olaszos fordulatokkal teletűzdelt, de mindig könnyed és élő hangvétele, helyette Laforgue szürkére gyalult, unalmasan korrekt franciaságát és félreismerhetetlenül *írott* nyelvi közhelyeit kell nyelni. Ez a jelenet azonban már átvezet a Laforgue-féle erotikus cenzúra területére, ahol komoly feladattal kellett megbirkóznia a derék erkölcsösöznek. Casanova kétségtelenül nagy szerelmes volt, még ha a hatvanas évek szexuális forradalma után az ő 122 levéltárilag adatható szerelmi kalandja nem feltétlenül is akkora feltűnést, mint korábban. A lényeg itt sem a számokon múlik, és Casanova vérbeli XVIII. századi mesélő lévén jól tudta, hogyan adja elő virágnyelven úgy a szerelmeit, hogy gyorsabban lüktessen tőle a hallgató-olvasó vére. Naturalizmusok sehol nem esnek, kivéve talán a testnedvek áradását, amelynek nagy kedvvel engedett tollán is szabad folyást. Laforgue persze nem tűrhette a szabadosságot sem a nyelvtan, sem a testi örömök birodalmában, kigyomláta hát ezt a szabadon burjánzó kert. Valahogyan úgy, ahogy Kosztolányi ESTI KORNÉL-jában tünteti el Gallus, „*a művelt, de rossz útra tévelyedett műfordító*” az összes elmozdítható értéket az eredeti szövegből (14. fejezet). Laforgue legsikeresebb szövegpurgáló vállalkozása mégsem az átíródsi-kihagyódsi, hanem a kipontozódsi, a kipontozás technikájának perverz alkalmazása. Ő ugyanis számos helyen folytatja Casanova mondatát pontokkal olyan helyen, ahol az eredetiben a mondat véget ér! Ez a sanda sokat sejtetés rendkívül sikeresnek bizonyult az EMLÉKIRATOK hatástörténetében: főleg XIX. századi cenzorának köszönheti Casanova, hogy parázna hírbe keveredett, mivel az ő szövege becsületes XVIII. századi, rokokó virágnyelven megfogalmazott emlékirat, amely mindent körülír, és semmit sem mond ki trágárul, de nem célozgat kétértelműen meg nem történt, legfeljebb cenzori fejekben kavargó malacságokra.

A francia nyelvhelyesség kérdése is megérdemelne egy hosszú kitérőt, mert nem véletlen, hogy éppen franciául, de nem klasszikus tökéletességű, hanem italianizmusokkal átszótt, élő nyelvi fordulatoktól tarkálló francia nyelven, casanovául szólal meg ez az emlékirat. Magából a szövegből kiderül, mekkora műgonddal alakította ki a szerző a saját franciaságát és rontotta vissza nyelvtudását, amikor rádöbent, hogy ha túl tökéletesen beszél franciául, senki nem fogja értékelni, hogy ő olasz, aki csak megtanult ezen a nyelven, nem pedig született francia. Tehetséges szélhámós képes minden mondatában érzékeltetni, hogy ő milyen nagy teljesítményt visz végbe, amikor franciául mesél, a legszebb példa erre Casanova francia–olasz stílusa. Laforgue ezt a nagy műgonddal kicsiszolt idegenséget gyalulta bele a maga érdektelen, bár hibátlan, XVII. századi francia normákat tiszteletben tartó szövegébe. A francia nyelv választásának kérdése XVIII. századi emlékirók esetében amúgy is bonyolult, sokágú probléma, elég talán csak II. Rákóczi utalni, aki EMLÉKIRATAI-t szintén franciául és szintén nem klasszikus, szép francia stílusban írta meg, és nem íratta át a szövegét egyetlen francia titkárával sem. Casanova egyéniségének, identitáskeresésének és rugalmasságának szép példája az, ahogyan franciául éppolyan jól megtanult beszélni és írni, mint latinul vagy olaszul, mégsem hagyta feledésbe merülni, hogy ő olasz, sőt velencei. Amit Laforgue kalandorunk élőszóként pergő, talányos-szövívágos, francia–olasz stílusával művelt, azt bünténynek kell minősíteni, de a sors iróniája ezúttal is igazságot szolgált: a cenzor – sunyi sejtéseivel, émelyítő át- és beleírásaival – újra csak Casanova malmára hajtotta a vizet, mert ettől lódult meg igazán a viktoriánus kori olvasók fantáziája, egyre növelve a legendát.

A „magyar Casanova”

A francia és német nyelvterület cenzorai derekas munkát végeztek Casanova érdekében az ÉLETEM TÖRTÉNETE élvezetes és életörömtől duzzadó szövegének megnyirbálásával. Ám a magyar szöveghamisítóknak (fordítóknak, válogatóknak, átíróknak) sem kell szégyenkezniük: szegény Casanova nem ismerne magára a magyar szövegekben, bár legendájának bizonyára örülne. A szöveghamisítás talaján virágzik legszebben a mítosz, és e téren Casanova felülmúlhatatlan. Úgy meg tudja ihletni fordítóit-válogatóit-kiadóit, hogy azok vállvetve építik a legendákat. Mint már említettem, az 1873–75-ös, magát teljesnek gondoló és hirdető kiadás siralmas tákolmány, és a későbbi szövegek sem sokkal különbek. Mivel egy későbbi fordítás sem törekszik teljességre, hanem mindegyik különböző szempontok szerint válogat, minden azon múlik, mit szemnek ki a fordítók a hatalmas anyagból, és hogyan magyartíják meg a választott részeket. Nem túl nagy leleménnyel, a válogatók többsége női nevek és kalandok szerint csoportosítja anyagát (ilyen az 1874. évi CASANOVA SZERELMI KALANDJAI címet viselő kiadvány, az 1899–1905-ből való gyűjtemény, az 1912., majd 1914. évi Tevan Kiadónál megjelent füzet, illetve Takács Mária átdolgozott-átírt Casanovája 1925-ből). Többször megjelent külön az ólombörtönbéli szökés története (1929-ben Moly Tamás fordításában VELENCE ÓLOMKAMRÁIBAN címen, 1968-ban Zsámboki Zoltán változatában SZÖKÉS AZ ÓLOMBÖRTÖNBŐL címmel), de a hamisító válogatás terén a Auróra-sorozat 1960-as kötete viszi el a pálmát, amelyhez Kolozsvári Grandpierre Emil írt előszót. Én életemben először ebben a válogatásban találkoztam Casanova figurájával és szövegeivel. Mondhatom, nem értettem, mitől olyan híres ez a kizárólag jelentéktelen diplomáciai bonyodalmakkal foglalkozó, nőkre rá sem néző szerző, akinek akkora legendája van. Ha Laforgue-ot jogos kasztrálással vádolni, akkor ez a kötet iskolapéldája a kiherélés finom, szocialista változatának. Az EMLÉKIRATOK sokezernyi oldalából sikerült összeválogatni azokat a diplomáciai-politikai érdekességű anekdotákat, amelyek a szövegösszefüggésből, azaz a szerelmi és pénzszerzési kalandokból kiszakítva, kellően szűrítő, filológiaiilag pontosnak álcázott fordításban képesek a legelvetemültebb olvasók kedvét is elvenni Casanovától. Filológiaiilag azért nem pontos a magyar szöveg, mert 1960-ban még kizárólag a balosított, kiherélt Laforgue-változat állhatott a fordító rendelkezésére, aki így is bravúrt hajtott végre; ami Laforgue-nak nem sikerült, azt ő megvalósította: unalomba fullasztotta a világirodalom legmulatságosabb emlékiróját! Azt a Casanovát, aki Szerb Antal kedvenceként került bele A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETÉ-be (Révai, 1942. II. 134–137.): „Hatalmas terjedelmű könyve a boldog XVIII. századnak, az ancien régime édes életének legsokoldalúbb, legplasztikusabb emléke. Casanova tulajdonképpen nem ért rá, mint a rokokó regények és színművek szerencsés hősei, hogy csak szerelemmel foglalkozzék; szegény ember volt, meg kellett élnie valamiből, és a XVIII. század legjellegzetesebb pénzkereső mesterségét választotta, kalandor lett.” (135.) Szerb Antal másutt is megragadott minden alkalmat, hogy Casanovát dicsérje, mint legkedvesebb íróját, és Giovanni Comisso VELENCEI KÉMEK című, 1943-ban magyarul is kiadott könyvecskéje előszavában újra „halhatatlan”-nak minősíti az EMLÉKIRATOK-at, és így mutatja be a szerzőt: „Casanova, a XVIII. század legmulatságosabb kalandora és legkitűnőbb önéletrajzírója, Velencében született, itt élte ifjúságát, és itt történt meg vele leghíresebb kalandja: szökése a börtönből, az Ólomkamrából.” (Ujraközölve: Szerb Antal: A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT. Magvető, Bp., 1978. 259.) Szerb Antal egyébként le is fordította az EMLÉKIRATOK-at, illetve annak egy részét (a hagyatékból a közelmúltban előkerült egy

fordítástöredék). Az ÉLETEM TÖRTÉNETE elejéről az összes fontos történetet lefordította (összekötő szövegekkel helyettesítve a kihagyott részeket), egészen az ólombörtönből való szökésig, amelynek a közepén a kézirat félbeszakad. (A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött 391 oldalas kéziratról lásd az eddig megjelent egyetlen szemelvény bevezetőjét a 2000 című folyóirat 1995/12. számában. 19.)

Szerb Antal őszinte rajongása a sokak által lenézett kalandor-író, illetve író-kalandor iránt csak egyik, bár fényes fejezete a „magyar Casanova”-legendáriumnak. A tiltás-csonkítás itt is megteremtette a legendák keletkezéséhez kedvező táptalajt, és bár mindmáig híjával vagyunk hiteles, de valójában hamisított szövegeknek is, a magyar irodalom bővelkedik a legkülönbözőbb műfajokban írott érdekes „Casanova-művek”-ben: Rudnyánszky Gyulától Illyésig, Krúdytól Máraiig.

A „mi Casanovánk” oly mélyen gyökerezik a tudatalattiban, annyira a nosztalgia a legenda élető forrása, hogy már a nemzeti önismeret szempontjából is sokat ígérne a Casanova-mítosz magyar hajtásainak feldolgozása (ideértve a képzőművészeteket, az operát és operettet, továbbá a filmet is). Ezúttal a teljes casanoviáda helyett Heltainak egy eddig kevésbé ismert novelláját szeretném idézni, egyrészt azért, mert nem szerepel a nyilvántartott Casanova-feldolgozások között (Kozocsa Sándor 1963–64-ben készült Casanova-bibliográfiája sem említi), másrészt önéletrajzi ihletésű, és végül azért, mert szépen mutatja, miért szereti annyira a „magyar lélek” a libertinus írásokat.

Az ÍRÓK, SZÍNÉSZNÖK ÉS MÁCSIRKEFOGÓK című kötet (Nyugat, 1910) utolsó ciklusa a PÁRIZSI EMLÉKEK, ebben szerepel a KÖNYVEK KÖZÖTT. Az írás hőse egy fiatal író, aki egyes szám első személyben meséli el a róla szóló anekdotát. Egy párizsi antikváriumban kesereg magyar módra, amiért a legjobb könyvek a legdrágábbak is egyben, és amiért magyar író mindig csak sóhajtozik a drága-jó könyvek után. (Megjegyzendő, hogy mai mércével mérve a szegény fiatal író nem igazán szegény, mert kint saját kocsija várja, a bakon kocsissal...) Lassan mégis sikerül kiválasztania néhány régi, szép, sőt elérhető áron kapható könyvet, amikor egy ragyogó szőke hölgy robban be a boltba, és izgatottan követeli a könyváruson zöld maroquinbe kötött Casanováját. Kiderül, hogy a szép fiatal nő egyúttal gazdag és nagy bibliofil, éppen a libertinus írók munkáinak egyik legkiválóbb ismerője és gyűjtője. Megtetszik neki a fiatal magyar író számára kikészített három kötet, amíg várakozik a „Casanovájára”, és a két vevő szóba elegyedik. Az ifjú magyar végül gálánsan átengedi a kiszemelt köteteket, cserébe szabad belepillantania a különleges, díszített Casanova-kiadás (a brüsszeli Rozez-féle kiadás) pikáns metszeteibe. Addig-addig nézegetik a sikamlós képeket, amíg odakünn elered az eső, és az ifjú hölgy tanácstalan, hogyan szállítsa haza kincseit a Parc Monceau melletti otthonába. (Neki bezzeg nincs kocsija és kocsisa.) A gáláns magyar újra a segítségére siet, kocsiját felajánlva, természetesen haza is kíséri, és útközben az erotikus irodalom jeleseinél folyik a társalgás: Sade márki, Nerciat, Restif kerül szóba. A bódító illatokat árasztó szép fiatal nő addig emlegeti a szabados könyveket, hogy a szegény magyar író elveszti a fejét, és meg akarja csókolni. Megdöbbenés, botrány, a hölgy azonnal kiszáll, és csak a kocsis hágcsojáról szól vissza:

„...A fölényes párizsi nő megvetésével, tönkresilányító mosolyával vágta oda nekem:

– Magyar!

Ebben a szobában minden benne volt. Éreztem, hogy mégiscsak fehérre meszelt szerezsen vagyok, akit csak meg kell cirógatni a vizes kefével, hogy a jó öreg hazai bőr napvilágra bújjon.

Kinéztem a kocsiból. A fiatal hölgy gyalog ment tovább az esőben, hóna alatt Casanova brüsszeli kiadásának hat kötetével és mind a százötven erotikus metszettel.” (Heltai, i. m. 137.)